

**Türkçe Yahudi Edebiyatının Doğuş Sancıları:
İsak Ferera Efendi ve Mir'ât Dergisi**

Unutuluş

16 Haziran 1954'te *La Luz de Turkiya* adlı dergide İsak Ferera Efendi konusunda yazdığı bir makalede Jozef Habib Gerez, Türkçe yazarın bu Yahudi şairin yapıtlarını bulmak için oldukça zorlandığını ifade ediyordu: "Ailesiyle temas etmeden evvel uzun müddet Ferera'nın eserlerini – en eski kütüphanelere varıncaya kadar – günlerce aradım. Fakat izine dahi tesadüf edemedim."¹ Bir buçuk yıl sonra aynı yazar, yine *La Luz de Turkiya*'da, 21 Eylül 1955 tarihli "Türk Yahudileri Hakkı Vatandaşlıklarını Türkçe Eser Vermek Suretiyle Göstermelidirler" adlı makalesinde artık Ferera'nın şiir kitaplarını yeni harflere çevirmeyi düşündüğünü ancak onları basmak için gerekli para kaynağını bulamadığını belirtiyordu:

Elimden geldiği kadar bu eski kitapları yeni yazıya çevirmeyi düşündüm. Fakat böyle bir gayreti sarfetmeden önce böyle bir çalışmanın heba olması için kitabın basılması imkânlarını aradım. Fakat bu işe yanaşacak olanı bulamadım. Maddî tarafını da bana yüklemek isteyenler oldu. Ben, ancak kendi kitaplarımı bastırabiliyorum. Bu iş için büyük paralara ihtiyaç vardır. Birçok zenginlerimizin bu cihete meylederek fedakârlıkta bulunmasını arzuluyoruz.²

Bu bağlamda İsak Ferera Efendi'nin şiir kitaplarının bugüne kadar yeni harflere aktarılıp basılmadığını

belirtmekte fayda var. Yani edebiyatçı olarak Ferera hâlâ nisyanından kurtulmuş değildir ve bu unutuluşun ne ölçüde bir unutturuluş olduğu yazımızın konularındandır. Aslına bakılırsa, Ferera'nın hayattayken yayımlanmış şiir kitapları konusunda da bir belirsizlik sözkonusu. M. Seyfettin Özege'nin hazırladığı *Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Kataloğu*'nda ve Millî Kütüphane'nin yaptırdığı *Eski Harfli Türkçe Basma Eserler Bibliyografyası (Arap, Ermeni ve Yunan Alfabeleriyle) 1584-1986* adlı CD'li kaynakçada Ferera'nın iki kitabı kayıtlıdır: *Ebr-i Bahar* (İstanbul: Asır Matbaası, 1904) ve *Aşına Sesler* (İstanbul: Kanaat Matbaası, 1914). Ancak, Avram Galanti'nin *Türk Harsı ve Türk Yahudisi* başlıklı kısa incelemesinde belirttiğine göre İsak Ferera Efendi'nin *Ezhâr-ı Şebâb* adlı bir eseri daha basılmıştır.³ Nesim Benbanaste *Örneklerle Türk Musevi Basınının Tarihçesi* adlı çalışmasında aynı bilgiye yer vermektedir.⁴ Oysa bu kitabın başka bir yerde kaydına rastlanmamıştır.

Ayrıca şairin kitaplarıyla ilgili bir sorun daha var: Kitaplarını bastırma-ya çalışırken çeşitli engellerle karşılaşmış. 17 Şubat 1324 (2 Mart 1909) tarihli *Mir'ât* dergisinde yayımladığı *İsminden Utanan Yahudiler* adlı makalesinde, kendisinin de eserlerini yayımlatmakta çeşitli zorluklarla karşılaştı-

ğını yazıyor:

Hâtırumda kaldığına göre bundan yedi sekiz sene evvel bir mecmû'a-ı eş'âr-ı tab'ı için Bab-ı Ali'de bir kitapçıya mürâca'at ettim. Mecmû'ayı muktedir bir şaire göstermiş, eserin hadd-i zâ-tında meziyyeti olmakla beraber, mü-ellifin Müsevi olması keyfiyeti ale'l-husûs Türkçe bir mecmû'a-yı eş'ârı kıymetten düşüreceği yolunda beyân-ı mütâla'a olunmuş... Binâen 'aleyhi bir Türk nâmı altında neşrine muvâ-fakat olunursa tab'ını der-uhde edeceği cevabını aldım.

Buna karşı cevâbım bundan ibaret oldu: "İtikâdımca bu eserin bir meziyyeti varsa sırf bir Musevinin zade-i tab' olması itibâriyledir. Binâen 'aleyhi eserimin bu şerefli sıfattan te'arrî etmesine kâil olamam." Bi'l-tab' kitabımı bastıramadım.⁵

Bu metin, Türkçe yazan Yahudi bir şairin, yirminci yüzyılın başında, eserlerini bastırmak konusunda ne tür sorunlarla karşılaşabileceğini göstermesi açısından önemli bir belgedir. Ferera'nın tanıklığından yola çıkıp edebiyat çevrelerinin Musevilere bakışı konusunda bir takım çıkarımlar, hattâ genellemeler yapmak sakıncalıysa da – Ferera eserlerini yine de birkaç sene sonra kendi adı altında yayımlatmayı başardı -, Yahudi olmanın o çevrelerde bir avantaj olmadığını ima ediyor en azından. Son yıllarda Mario Levi ve Roni Margulies gibi Yahudi kökenli Türk edebiyatçıları yapıtlarıyla önemli edebiyat ödülleri kazanmış oldukları halde, edebiyat tarihçiliğinde, özellikle Tanzimat'tan Cumhuriyet'in kuruluşuna kadarki dönemi inceleyen çalışmalarda, Türkçe yazan Yahudi edebiyatçılara ve yapıtlarına hemen hemen hiç yer verilmemesi ilginçtir.⁶ Altı çizilmesi gereken bir istisna, M. Kayahan Özgül'ün hazırladığı *Arayışlar Devri*

Türk Şiiri Antolojisi'dir.⁷ Kitabın "Has Bahçenin Japon Gülleri" adlı bölümünde Özgül, Türkçe yazan başka gayr-i Müslim şairlerin yanında İsak Ferera'nın "Kalb-i Şair" ve "Senin Sestin" adlı şiirlerine de yer vermektedir. Türkçe yazan Müslüman şairler ait oldukları dönem veya şiir anlayışlarına göre bu antolojide sınıflandırılmış oldukları halde, Müslüman olmayan şairlere edebiyat tarihinin dışında - tıpkı kadın şairlerin durumunda olduğu gibi - ayrı bir bölümde, yani bir tür getoda, yer verilmesi sorunlu bir tutum olsa da ve İsak Ferera Efendi'nin adının Isaac Féréra diye yazılması ayrıca tartışılmaya değerse de,⁸ Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları'ndan çıkmış olan bu antoloji Türkçe yazan gayr-i Müslim edebiyatçıların varlığını hatırlatmakla kayda değer bir hizmet gerçekleştirmektedir. O dönemin Musevi entelijensiyası arasında yaşanan dil tartışmaları ve bazı aydınların Türkçe'nin kullanılmasını savunmalarının nedenleri tarihsel ve sosyolojik açıdan incelenmişse de, bu gelişmelerin edebî yönünün gözardı edilmiş olması araştırılması ve sorgulanması gereken bir durumdur. Ancak bu konuya geçmeden önce İsak Ferera Efendi'nin kimliği, eserleri ve Avram Naum Efendi (1878-1947) ile birlikte çıkardıkları, kısa ömürlü Türkçe *Mir'ât* dergisi üzerinde duracağız.

Keşfediliş

Osmanlı Musevi cemaatının önde gelen isimlerinden olduğu halde Yahudi tarihi ile ilgili temel başvuru kaynakları olan *Encyclopedia Judaica* ve *Jewish Encyclopedia*'da adı geçmeyen İsak Ferera Efendi'nin yaşamının yap-

bozunu oluşturmak başlıca amacımız değilse de , edebiyat alanındaki etkinliği üzerine odaklamadan önce hayatı konusunda şu bilgilere yer vermekte fayda vardır : Babası Hasköy Hahamı olan İsak Ferera Efendi 1883'te İstanbul'da doğdu. İlköğrenimini eğitim dili Türkçe olan Hasköy'deki Şule-i Marif ile Piri Paşa'daki Kamondo okulunda aldı. Sonra Vefa İdadisi'nde okudu. Hukuk Mekteb-i Âlisini bitirdikten sonra, Paris'e gidip doktorasını yaptı. Temyiz mahkemesi üyeliği ve İstanbul Savcılığı gibi bir çok görevde bulundu.⁹ Ancak zamanla memuriyetten istifa edip avukat olarak çalışmayı tercih ettiği anlaşılıyor. Cumhuriyet kurulduktan sonra avukat olarak çalışma izni iptal edilen on dokuz Yahudiden biriydi.¹⁰ Çoğu iptalin avukatların İstanbul'un işgali sırasındaki tutumundan kaynaklanmış olmasına rağmen Ferera'nın durumunda iptal nedeni büyük bir ihtimalle daha önce önemli bir kamu görevinde bulunmuş olmasıdır. Bu iptal kararlarına itiraz etmek ve eksik staj, belge ve sınavları tamamlamak da mümkün olduğu için İsak Ferera cumhuriyet kurulduktan sonra da avukat olarak çalışmaya devam etmiş olabilir. Evli ve altı çocuk babası olan İsak Ferera, 6 Mart 1933 tarihinde İstanbul'da vefat etti.¹¹

Edebiyatçı olarak İsak Ferera hakkında yazılmış ender makalelerden biri olan Jozef Habib Gerez, "Servet-i Fünun Devri Şairlerinden İsak Ferera Efendi" başlıklı yazısında şairin üslûbunun Servet-i Fünûn döneminde hakim olan anlayışa uyduğuna ve dilinin "ağdalı" oluşuna dikkat çekmektedir.¹² Gerez, Ferera ile Tevfik Fikret, Cenap Şehabettin, Faik Ali, Süleyman Nazif,

Hüseyin Siret, Hüseyin Suat, Ali Ekrem ve Celâl Sahir gibi Servet-i Fünûn dönemi şairleri arasında bir ilişki kurmakta haklıdır, ancak o döneme bakışı fazla indirgemecidir. Recâizade Mahmut Ekrem'in kuramsal olarak açtığı çığırdan ilerleyen şairlerin edebî dilin sadeleştirilmesine karşı çıktıkları bir gerçektir ama dolambaçlı dile yapılan vurgu dönemin şiirini tanımlamak için yetersizdir. Benzer bir şekilde, birçok eleştirmenin yaptığı gibi, istibdat döneminde hakim olan edebiyat anlayışını sadece Parnasse etkisinde seçkin bir kaçış şiiri olarak değerlendirmek de yanlıştır. Elbette II. Abdülhamit'in baskıcı yönetimi edebiyatçının hareket edebileceği alanı çok daraltmıştı, ama Servet-i Fünûn şairleri, şiiri Namık Kemal ve Mehmet Emin'in ortaya koydukları fikre dayalı ülkücü şiir anlayışının götürdüğü sanatsal çıkmazdan kurtardı ve onların estetik arayışı daha sonra dünya görüşleri ne olursa olsun her şairin yararlanabildiği bir takım imkânlar yarattı. İsak Ferera Efendi'nin şiirinde bu estetik arayışın yansımaları görülür. Servet-i Fünûn şairleri, şiir ve şairlik üzerine düşünen bir şiir inşa ettiler, örneğin Ferera'nın "Kalb-i Şair" adlı manzumelerinden alınan şu dizelerde olduğu gibi:

Bunu kalbimle i'trâf edeyim
Ki hayatımda şâiriyetten
Hiç nasibedâr olmadım lâkin
O huzûzât-ı sermediyetten
Hissedâr olmadım desem bu yalan
Kalbime karşı en büyük bühtân¹³

Şiir konulu istigrakların sonucunda şiir ile diğer sanat dalları arasında ilişkiler kuruldu. Tevfik Fikret ve Cenap Şehabettin'in hem şair, hem de

ressam olmaları bunun önemli bir göstergesidir. İsak Ferera ise sese ve müziğe özel bir önem vermiştir, örneğin Avram Naum'a adadığı "Musiki" adlı soneden alınan şu dizelerde olduğu gibi:

Bir müferrih neşât girye medâr
Saçıyor kalpgâhıma... bidâr
Bir rebâb hezâr nale gibi!...¹⁴

Bu bağlamda Servet-i Fünûn şairlerinin doğaya yeni bir şekilde baktıklarını da vurgulamak gerekiyor. Bilindiği gibi Recâizâde Mahmut Ekrem *Talim-i Edebiyat* (1879) ve *Takdir-i Elhân* (1884) adlı kuramsal çalışmalarında şairin amacının doğada var olan nesnel güzelliği şiirde yeniden inşa etmek olması gerektiğini yazmıştı. Doğaya bir nesne gibi bakmak, onun güzelliğini takdir etmek ve onu daha büyük bir gücün yansıması olarak görmemek Osmanlı Türk edebiyatında yeni bir yaklaşımdı. *Ebr-i Bahâr*'da bunun kitabın sayfalarına serpiştirilmiş çiçek, böcek ve hayvan resimleri ile yansıtıldığını görüyoruz. Ekrem'e göre güzelliğin diğer bir kaynağı kadındır ve onun sayesinde klasik Osmanlı şiirindeki cinsiyeti belli olmayan sevgili tipinden hattâ yer yer homoerotik olan aşk anlayışından uzaklaşmıştır. Kadın sevgili olarak Ferera'nın şiirlerinde de önemli bir konumda:

Anlaşılmaz nedir kadın kalbi
Sanki bir şemspâre-yi billür
İnce, nâzik, nahif pek 'asabi
Dâima giryenâk-ı ye's ü fütür.¹⁵

Belki de en önemlisi Servet-i Fünûn şairleri, kişisel duyguları şiirde işleyerek Türkçe şiirde daha önce görülmemiş bir şekilde bireye önem vermişlerdir. Ferera'da bunu meselâ "Eyvahlarımız" adlı şiirinde görebiliyoruz:

Bir derd ile sarsıldı bütün ruh-i garîm;
Bir derd! Eminim beni mahv eyleyecektir.

Makhûr kederdir dil-i âlâm nasi-bim...¹⁶

Ancak Meşrutiyet'in ilanından sonra, Ferera'nın birçok edebiyatçı gibi daha siyâsi dizeler yazdığını ve doğal olarak, mesajının daha kolay anlaşılabilmesi için İstanbul'da konuşulan Türkçe'ye daha yakın bir şiir dili kullandığını görüyoruz:

Hakikat işte beşer hâdim-i hakikattir
Bütün bu felsefe-i aşk ve hikmete
rağmen

Mühîb toplarınız hâdim-i hakikattir¹⁷

1908 yılında Meşrutiyet ilanını izleyen aylardaki özgürlük ortamının doğurduğu imkânlardan yararlanarak, İsak Ferera Efendi, Avram Naum'la birlikte *Mir'ât* dergisini çıkarmaya başladı. Kapak sayfasında "terakkiyât-ı vataniye ve Musevi muharririn-i Osmaniyenin tenvîr-i efkârına hâdim edebî, ilmî, siyâsî, içtimâî ve ahlakî Osmanlı mecmua" olarak tanıtılan iki haftalık derginin imtiyâz sahibi ve müdürü Avram Naum idi, başyazarları ise kendisi ve İsak Ferera Efendi. 1 Şubat 1324 (14 Şubat 1909) tarihinde çıkan ilk sayıda Naum "Arz-ı merâm" adlı giriş yazısında "gazetemiz sırf Musevi erbâb-ı kaleminin Türkçe yazılmış âsârına bir meşher daha doğrusu cemâ'at-ı Museviye efrâdı arasında bu vâdideki kâbiliyât ve inkişâfât-ı müstahtasala ve müstakbele bir mizân olacaktır. Hâricîten, Musevi olmayan bir kalemin eseri kabul edilmeyeceğini" ilân ediyordu.¹⁸ Bunun iki nedeni var: Dergi, bir yandan Türkçe yayın yapmak isteyen Yahudi edebiyatçılara yayın imkânı sunmak, bir yandan da diğer "Osmanlı kardeşler"e Yahudilerin edebiyat ve düşün alanındaki ürünle-

rini tanıtmak istiyordu. Giriş yazısında Türkçe'nin güzelliğine vurgu yapılsa da, bu alıntıdan Türkçe bir dergi çıkarmanın sırf bir edebî ve dilsel zevk meselesi olmadığı anlaşılıyor. Derginin başlıca amacı Yahudilerin Osmanlı toplumundaki entegrasyonunu desteklemek ve buna engel olan iki temel sorunla mücadele etmektir. Bunların birincisi Osmanlı Yahudilerinin büyük çoğunluğunun hâkim milletin dili olan Türkçe'yi bilmemeleridir. Bilindiği gibi ondokuzuncu yüzyılın sonuna doğru Osmanlı devletinin sınırlarında yaşayan 300 000 Musevi'den sadece 1000'i Türkçe biliyordu ancak 100 000'i Fransızca öğrenmişti.¹⁹ Osmanlı Yahudi topluluğunun dil macerası konusunda oldukça zengin bir literatür var olduğu için bu konuda duramayacağız.²⁰ Derginin başyazarları çeşitli yazılarında Türkçe öğrenmenin önemini vurguluyorlar.

İkinci sorun ise Türkiyeli Yahudilerin tarihi üzerindeki çalışmalarda pek sözü edilmeyen bir konudur: Müslüman yayıncıların ve dergi editörlerinin Musevilerin eserlerini basmayı reddetmeleri.

Avram Naum da *Mir'ât*'ın ilk sayısında yayımlanan "Aşîyân ve Muhit risâle-i edebiyeleri muharrirliklerine" adlı açık mektubunda sözü geçen iki derginin editörlerinin kendi şiirlerini Yahudi oldukları için yayımlamadıklarını vurguluyor:

[...] bu iki risâlede eserlerimizin neden kabûl ve derc edilmediklerinin esbâbını taharrî ederken kabahatımız imzâların "Avram Naum" veya "İsak Ferera" olmasının ve Musevilerin bu kadar düzgün ve ma'nîdâr manzûmeler vücûda getirebilmesinin o iki risâle sahiblerinin canını sıkmasından ileri gelmiş olduğuna daha doğrusu

bu kadar emek ve sa'îlerimizin bir hiss-i giryeye istiskâle fedâ edildiğine insanın hükmedeceği geliyor.²¹

Naum bu yazısında açık bir şekilde eserlerinin yayımlanmama nedenleri arasında bir tür Yahudi düşmanlığından söz ederken, İsak Ferera Efendi ise yukarıda adı geçen "İsminden utanan Yahudiler" adlı makalesinde olası yayımcısının ticârî endişelerini vurgular. Aldığı bilgiye göre "müellifin Musevi olması keyfiyeti ale'l-husûs Türkçe bir mecmû'a-yı eş'ârî kıymetten düşür[ecektir]."²² Ama tabii "kıymet"le neyin kastedildiği pek açık değil. Anlamı ne olursa olsun, Osmanlı okurunun bir Yahudi yazarının Türkçe yazdığı bir kitabı almaktan çekineceği bu yazıdan anlaşılıyor.

Karşılaşılan bu zorluklar Naum ve Ferera'nın çıkardıkları derginin neden sadece Yahudi edebiyatçılara açık olduğunu daha iyi açıklıyor. Dergi, Türkçe yazan Museviler için yayın dünyasında olmayan bir imkân yaratmakta ve bir tür edebî getto olmaktan sa Osmanlı edebiyat çevrelerinin inşa ettikleri gettonun görünmez duvarlarını yıkmaya çalışmaktadır.

Mir'ât dergisinin iki hitap kitlesi vardır: Türkçe bilen Yahudiler ve Yahudi olmayan Osmanlılar. Onun için dergide Yahudilik konusunda çeşitli yazılara rastlanıyor, meselâ derginin birinci sayısında İsak Ferera Efendi Yahudilerin yaşadıkları ülkelerde kolaylıkla uyum sağladıklarını ve yurtsever olduklarını vurgulayan "Musevilerde kabiliyyet-i temsîliye" adlı bir makale yayımlıyor.²³ Yine birinci sayıdan itibaren Anatole Leroy Beaulieu'nün "Milletler arasında kavim-i Beni İsrail" adlı eserinin Avram Naum'un

yaptığı Türkçe çevirisi yayımlanıyor.²⁴ *Mir'ât*'ı çıkaranlar, üzerinde daha çok çalışılmış olan Avram Galanti ve Musa Tekinalp gibi Türkçeci ve Türkçü Yahudi aydınları gibi Yahudi topluluğunun Osmanlı Türk toplumuna entegrasyonunu desteklemişlerse de, edebiyatçı olarak karşılaştıkları sorunları açık bir dille anlatarak sadece Musevi cemaatçılığına değil, Osmanlı Türk cemaatçılığına meydan okumuşlardır. Bu tutumlarının çok kolay affedilmediğini, onların eserlerinin hâlâ Türk edebiyatı konusundaki çalışmalardan dışlandığını bir de Rifat Bali'nin aktardığı şu anekdot gösteriyor: Ulus gazetesinde yazan Nurettin Artam 13 Ekim 1940 tarihli bir makalesinde Avram Naum'un 1900 yılında basılan *Kalb-i Şikeste* adlı eserinin dilini eleştirmektedir. Artam'a göre bu kitabın Türkçeleştirme akımına uyararak daha sade bir dille ve *Kırık Kalp* başlığıyla yayımlanması gerekirdi. Ulus yazarına göre Naum'un bunu yapmamasının nedeni Yahudilerin cimriliğiymiş çünkü "bir terkipte üç tane "k" harfi kullanmak tasarrufa uymaz bir ısraf" olurdu.²⁵ Artam'ın alaycı yazısı 1900 yılında şiirde Öztürkçeciliğin hâlâ marjinal olduğunu görmezlikten geliyor ve Naum konusunda oldukça hak-sız ve aşağılayıcı bir yorum yapıyor.

Unutturuluş

Edebî açıdan, yaşadığı dönemde Recaizâde Mahmut Ekrem çizgisini izlemiş olmasına, Türkçe Yahudi edebiyatının öncülerinden olmasına ve toplumsal açıdan, yükselen Türkçülüğün ve Türkçeciliğin Yahudi topluluğunu nasıl etkilediği konusunda ilginç ve

önemli bilgiler sunmasına rağmen, yirminci yüzyılın başında Osmanlı Türk edebiyatındaki gelişmeleri irdeleyen tarih ve eleştiri çalışmalarında İsak Ferera'nın adının anılmaması üzerinde durulması gereken bir noktadır. Bu çalışmaların yazarları, dönemin edebiyatının sadece sanat açısından değil toplumsal açıdan da değerlendirilmesi gerektiğini vurguluyorlar ki bu İsak Ferera gibi bir edebiyatçının görmezlikten gelinmesini daha da şaşırtıcı kılıyor. Gerçi bu nisyan İsak Ferera veya Avram Naon gibi Yahudi kalemşörlere sınırlı kalmıyor. Genel olarak Cumhuriyet öncesi Türkiye'de Türkçe yayın yapmış gayr-i Müslim yazarların hemen hemen hiçbirisinden Cumhuriyet sonrası yayımlanan edebiyat incelemelerinde söz edilmiyor.²⁶ Oysa araştırmacıların siyasî görüşleri ne olursa olsun Tanzimat sonrası yazılan Türk edebiyat tarihlerinde sözü edilen edebiyatçıların etnik kökenleri göz önünde tutulmamıştır. Örneğin, Arap harfleri ile yazılmış ilk Türkçe romanın yazarı Şemsettin Sami Arnavuttu. Türk milliyetçiliğinin babalarından ve geliştirdiği edebî Türkçülük doğrultusunda eserler veren Ziyâ Gökalp Kürttü ve Simgeciliğe özgün bir yorum getiren Ahmet Haşim'in anadili Arapçaydı. Ancak bu yazarların hepsi az çok kanonlaştırılmış ve Türk Edebiyat tarihi onları anlamadan yazılamaz olmuştur. Etnik köken bir seçme unsuru değilse, Türkçe eser veren gayr-i Müslim yazarların edebiyat tarihinden dışlanmasını nasıl açıklayabiliriz?

Edebiyat tarihinin yazılışı, edebiyat kanonunun oluşturulması ve ulusal söylemin inşası arasında yakın bağlar

vardır. Öyle ki o söyleme bakmadan İsak Ferera'nın edebiyat tarihinden silinmesini açıklamak mümkün değildir. Bir açıklama bulabilmek için Ulusal Kurtuluş Savaşı sırasında ve sonrasında Türk milletinin nasıl tanımlandığına bakmamız gerekiyor. Mustafa Kemal'e göre Türk milleti misak-ı millî sınırları içerisinde yaşayan bütün halklardan oluşuyordu. Hristiyanlar ve Museviler millete dahil sayılmıyordu.²⁷ Bunun sonuçlarından biri Türkiye ile Yunanistan arasındaki mübadeledir. Anadolu'daki insanları ayırdetmek için kullanılan ölçüt etnik köken değildi, dil de değildi ama din idi. Ölçütün dine dayalı olması ulusal edebiyat tarihinin yazılışını da etkilemiştir. Nitekim Mustafa Kemal'in Türklük ve millet kavramı konusundaki fikirlerini besleyen eserler arasında Türk edebiyatının kanonunun vazgeçilmez isimlerinden olan, şair Ziya Gökalp ve öykücü Ömer Seyfettin'in Türkçülük konusundaki kuramsal yazıları da vardı.

Osmanlı ve Cumhuriyet Türkiye'sinde Yahudilerin tarihini işleyen, çoğu zaman iyi niyetli birçok kaynak Musevilerin Türkiye'deki varlığının çoğu zaman huzur içinde yaşadıklarına ve İstanbul ve İzmir gibi şehirlerin eşi dünyada ender görülen çok kültürlü ortamına dikkat çeker. Türkiye'deki Yahudilerin tarihiyle ilgili çalışmalarıyla birçok tabuyu yıkmış olan Rifat Bali toplumlar arasındaki ilişkilerin bu kadar huzurlu olmadığını göstermiştir. Kitapçılarda hatta süpermarketlerde satılan Yahudi düşmanı yayınların çeşitliliği ve çokluğu da antisemitizmin geniş bir kitleye hitap ettiğini kanıtıyor. Elbette, İstanbul gibi

bir şehrin yüzyıllar boyunca gelişen çok kültürlü yaşamı inkar edecek değiliz. Zaten İsak Ferera kendisi, "İsminden utanan Yahudiler" adlı makalesinde buna dikkat çekiyordu. Yazısında Musevilerin Osmanlı Türkiye'sindeki durumunu Avrupa ülkelerindeki durumuyla karşılaştırarak inceliyor ve Rusya, Romanya ve Almanya'daki durumun aksine, Osmanlı Devleti'nde Musevilerin istedikleri meslekleri elde edebilmek ve devlet bürokrasisinde yükselebilmek için dinlerinden dönmeye zorlanmadıklarını ve bu hoşgörü ortamının Avrupa'da ender görüldüğünü söylüyordu. Toplumun bazı kesimleri Musevilere karşı önyargılar beslese de, bu önyargıların devletin kanunlarına işlememiş olduğuna ve Musevilere tam vatandaş muamelesi yapıldığına dikkat çekiyordu.²⁸ Ancak çok kültürlülüğün varlığını vurgulamak yetersizdir. Çok kültürlü yaşamın ürünlerini - mesela İsak Ferera'nın eserlerini - de yaşatmak gerekiyor ve neden yaşatılmadıkları üzerinde durmak gerekiyor. Benzer bir şekilde "Yahudi edebiyatı" gibi kavramların tartışıldığı yayınlarda neden Türkiyeli edebiyatçılardan sözedilmediği de sorgulanmalı. Bu alandaki örneklendirmelerin daha çok Amerikan, Avrupa ve İsrail edebiyatlarından yapılması "Yahudi Edebiyatı" üzerine uzmanlaşanların çoğunun hâlâ Batı merkezçiliği ile hesaplaşmadıklarını gösteriyor. Milliyetçilik, ırkçılık ve dincilik insanbilimleri alanında nesnel çalışmaların yapılmasına ne kadar engelse, kültürcülük ve Batı merkezçiliği de aynı derecede engel teşkil ediyor.

İsak Ferera Efendi'nin yazıları ve tutumuyla vurguladığı noktalardan

biri, edebiyat alanında çalışmanın bir takım prensipler için mücadele etmek anlamına geldiğidir. Yaşadığı dönemde çok önemli olan bu ders, bugün terimin tüm anlamlarıyla edebiyatçılar için hâlâ geçerlidir.

NOTLAR:

- ¹ Jozef Habib Gerez, "Servet-i Fünûn Devri Şairlerinden: İsak Ferera Efendi", *Örneklerle Türk Musevi Basınının Tarihçesi*, ed. Nesim Benbanaste, İstanbul: Sümbul Basımevi, 1988: 110.
- ² Jozef Habib Gerez, "Türk Yahudileri Hakiki Vatandaşlıklarını Türkçe Eser Vermek Suretiyle Göstermelidirler", *Örneklerle Türk Musevi Basınının Tarihçesi*, ed. Nesim Benbanaste, İstanbul: Sümbul Basımevi, 1988: 72.
- ³ Avram Galanti, *Türk Harsı ve Türk Yahudisi*, İstanbul: Fakülteler Matbaası, 1953:34.
- ⁴ Nesim Benbanaste, *Örneklerle Türk Musevi Basınının Tarihçesi*, İstanbul: Sümbul Basımevi, 1988: 284.
- ⁵ İsak Ferera Efendi, "İsminden Utanan Yahudiler", *Mir'ât*, 2, 17 Şubat 1324, 22.
- ⁶ İnternette Yahoo'nun *Ladinokomunita* adlı haberleşme grubunda İstanbullu Naim Avıgдор Güteryüz'ün 28 Ağustos tarihli bir mesajında Oğuz Karakartal'ın İsak Ferera ve Avram Naum hakkında bir kitap hazırladığını ve bu kitabın Eren Yayınları tarafından 15 Eylül tarihinde yayımlanacağını yazıyordu. Ancak bugüne kadar hâlâ yayımlanmadı.
- ⁷ M. Kayahan Özgül, *Arayışlar Devri Türk Şiiri Antolojisi*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000.
- ⁸ İsak Ferera'nın adını kitaplarında Fransız imlasına göre çevirmiş olması bunu açıklayabilir. Ancak Müslüman Türk yazarları da benzer bir yol izliyorlardı ve adlarını, örneğin, Yachar veya Fouad diye çeviriyorlardı. Bu ancak harf devriminden sonra değişmiştir. Yani Cumhuriyet Türkiye'sinde İsak Ferera'nın adını Fransızlaştırmanın hiç bir nedeni yoktur.
- ⁹ Jozef Habib Gerez, "Servet-i Fünûn Devri Şairlerinden: İsak Ferera Efendi", 109.
- ¹⁰ Avner Levi, *Türkiye Cumhuriyetinde Yahudiler*, red. Rifat Bali, İstanbul: İletişim, 1996: 53.

- ¹¹ Nesim Benbanaste, *Örneklerle Türk Musevi Basınının Tarihçesi*, 284.
- ¹² Jozef Habib Gerez, "Servet-i Fünûn Devri Şairlerinden: İsak Ferera Efendi", 109.
- ¹³ İsak Ferera Efendi, "Kalb-i Şair", *Ebr-i Bahar*, İstanbul: Asır Matbaası, 1904: 31
- ¹⁴ İsak Ferera Efendi, "Müsiki", *Ebr-i Bahar*, 76.
- ¹⁵ İsak Ferera Efendi, "Nedâmet", *Ebr-i Bahar*, 42.
- ¹⁶ İsak Ferera Efendi, "Eyvahlarım", *Ebr-i Bahar*, 90
- ¹⁷ İsak Ferera Efendi, "Efsûs!...", *Mir'ât*, 1, 1 Şubat 1324, 2.
- ¹⁸ Avram Naum, "Arz-ı Merâm", *Mir'ât*, 1, 1 Şubat 1324, 1.
- ¹⁹ Stanford. J. Shaw, *The Jews of the Ottoman Empire and the Turkish Republic*, Londra: Macmillan, 1991:65.
- ²⁰ Örneğin şu eserlere başvurulabilir: Aron Rodrigue, *Türkiye Yahudilerinin Batılılaşması: Alliance Okulları*, çev. İbrahim Yıldız, Ankara : Ayraç, 1997 ve Rifat Bali, *Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri: Bir Türkleştirme Serüveni (1923-1945)*, İstanbul: İletişim, 1999.
- ²¹ Avram Naum, "Aşiyân ve Muhit risâle-i edebiyeleri muharrirliklerine", *Mir'ât*, 1, 1 Şubat 1324, 4.
- ²² İsak Ferera Efendi, "İsminden Utanan Yahudiler", 22.
- ²³ İsak Ferera, "Musevilerde kabiliyyet-i temsiliye", *Mir'ât*, 1, 1 Şubat 1324, 4-6.
- ²⁴ Anatole Leroy Beaulieu, "Milletler arasında Kavm-i Beni İsrail", çev. Avram Naum, *Mir'ât*, 1, 1 Şubat 1324, 14-16.
- ²⁵ Rifat Bali, . *Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri: Bir Türkleştirme Serüveni (1923-1945)*, 391.
- ²⁶ Bu konuda bakınız, Laurent Mignon, "Lost Voices: Religious Minorities and the Literary Canon in Turkey", *Neither Shiraz Nor Paris*, İstanbul: The Isis Press, 2005: 15-26.
- ²⁷ Hugh Poulton, *Top Hat, Grey Wolf and Crescent*, Londra: Hurst and Company, 1997:94.
- ²⁸ İsak Ferera Efendi, "İsminden utanan Yahudiler", 21-23.